

УДК

С. В. Глебов, канд. політ. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Центр міжнародних досліджень, кафедра міжнародних відносин,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДВОЗНАЧНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ ВИБОРУ

Державна політика України пройшла певний етап своєї еволюції від пошуків політичних орієнтирів до їх реалізації на зовнішній арені. Утримання балансу між своєю внутрішньою та зовнішньою політикою виявилось чи не найскладнішою перевіркою української держави на спроможність утримувати статус незалежного суб'єкту міжнародних відносин. В роботі висвітлюються деякі особливості неоднозначного напрямку розвитку зовнішньої політики України в контексті геополітичного визначення своїх пріоритетів між Заходом та Росією.

Ключові слова: зовнішня політика України, суб'єкт та об'єкт міжнародних відносин, зовнішньополітичні пріоритети, Захід, Росія, президентські вибори в Україні.

Баланс сучасних міжнародних викликів та рівнозначних національних відповідей на них спроможна підтримувати далеко не кожна країна в світі. Для багатьох з них об'єднання в міжнародні організації та військово-політичні блоки є чи не єдиним шансом захистити свій політичний та економічний суверенітет в епоху гуманітарної та інформаційної глобалізації, політичної інтеграції, економічної експансії ТНК та загрози міжнародного тероризму. Навіть стратегічна лінія поведінки на світовій арені найбільш впливових країн сучасності, яка в багатьох випадках формувалась та вдосконалювалась не одне століття і раніше давала певні результати, зараз не приносить очікуваних дивідендів та всупереч політичним традиціям має трансформуватися. Для України пошук стратегічного балансу між своєю внутрішньою та зовнішньою політикою є чи не найбільшою дилемою існування впродовж п'ятнадцятирічного терміну незалежності. Так сталося, що політична двозначність геополітичних та гео економічних рухів України увійшла до природних факторів розвитку Східної Європи та може сприйматися як складова, інтегральна частина світової та Європейської системи безпеки.

Дискусію щодо ролі та місця України в міжнародних відносинах, особливості її політики між західними державами та Росією відбито в багатьох роботах вітчизняних та іноземних авторів та не припиняється й досить. Не беручи за мету перерахувати навіть маленький відсоток таких експертних робіт, було б бажаним відзначити декілька авторських та колективних монографій, які мають комплексний характер дослідження зовнішньополітичного та геополітичного вибору України. Серед них виділяються монографії “Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз” за редакцією керівника авторського колективу О. Дергачова, “Геополітичне майбутнє України” за редакцією Б. Гуменюка, “Україна на шляху до Європи” за редакцією Л. Хоффмана та Ф. Мьоллерса, “Воєнна безпека

України на межі тисячоліть” за редакцією керівника авторського колективу Г. Перепелиці, “Україна в сучасному геополітичному просторі” за редакцією Ф. Рудича, “Україна і Росія: 1991-2003 рр.” за редакцією М. Зверькова, монографія В. Петровського “Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі” [1] та деякі інші.

З проголошенням політичної незалежності Україна відкрила собі шлях для світового визнання та отримання статусу незалежного суб’єкта міжнародних відносин. Почав формуватися стратегічний курс поведінки та почали розроблятися тактичні заходи щодо входження у світове співтовариство. З початку 1990-их років Київ на практиці наполегливо намагався реалізовувати ті зовнішньополітичні пріоритети, які з’являлись на теоретичному рівні та оформлювались у численних державних документах виконавчої та законодавчої влади. Втім, з різних об’єктивних та суб’єктивних причин, те, що проголошувалося в теорії владою й те що відбувалось на практиці потім, м’яко кажучи, не завжди співпадало з кінцевим результатом очікування. Але це могло бути зрозуміло та сприйматися з розчаруванням, але спокійно: амбіційна мета українського керівництва не завжди мала можливості використовувати адекватні методи її досягнення.

Яскравим прикладом такого, на жаль, відчутного розриву в цілях та засобах її досягнення, є епопея ядерного роззброєння України. Але насправді міжнародний імідж України став зазнавати певних проблем в ті періоди, коли практична політика іноді відкрито протирічила тому, що офіційно Україна проголошувала на внутрішній та зовнішній аренах. Й це вже була ознака не просто країни, яка перебувала в перехідному процесі становлення своєї демократичної державності та пошуку самоідентифікації на світовій арені. Це була ознака неясної стратегії та незрозумілої тактики, що дало підґрунтя говорити про Україну як про об’єкт міжнародних відносин. Все це стало створювати хибний образ України та неадекватний підхід до її місця в системі геополітичних координат, а її роль в світовій та Європейській архітектурі безпеки іноді недооцінювалася. Проте є помилкою й навіть небезпекою недооцінювати державу з певним Європейським минулим, чия територія більш, а ніж територія Франції та майже в два рази більш території Німеччини, а чисельність населення порівнювана з населенням Італії, Великої Британії, Іспанії чи Польщі. Що є найбільш важливим, Україна завжди мала й зараз має певну спроможність та досить високий потенціал свого внеску в новий Європейський розклад сил. Згадане не зовсім стабільне співвідношення теорії та практики зовнішньої політики України та її політична двозначність на пряму залежить та може бути пояснена геополітичними особливостями існування України на світовій арені.

Перш за все, Україна історично розташувалась між Сходом та Заходом, Європою та Азією та тривалий час була розмежована між західними державами та Росією. З 1991 року Україна також опинилась між Заходом та Російською Федерацією, але вже у якості визнаного суб’єкта міжнародних відносин та важливого учасника міждержавних стосунків. Як тут не згадати славнозвісний тезис Збігнева Бжезінського, який визначив велику роль незалежної та не комуністичної України для Європи та США та представив Україну як ключовий фактор стабільності в Східній Європі: “Без України Росія не може бути імперією”. [2, 114-115] В такому сенсі “не бути імперією” значить не бути загрозою для міжнародного співтовариства. Такий підхід значно підвищив міжнародну важливість України для світу, але водночас став тяжким тягарем для молодого країни, що поставило складну дилему перед її внутрішньою політикою та зовнішньополітичними пріоритетами.

Україна з початку 1990-х років намагається зміцнити свої позиції на Європейській арені, знаходячись між декількома полюсами тяжіння та центрами сили. Захід, зокрема США, зацікавлені притримувати Російські амбіції на шляху до повернення статусу наддержави, в той час коли Росія намагається стати реформованим, але реальним спадкоємцем СРСР не тільки в межах пострадянського простору. Обидві

сторони намагаються продовжувати таку лінію поведінки за будь-якого розкладу, втім також за рахунок українських інтересів. С самого початку таке міждержавне середовище не дуже допомагало Україні захистити свої національні інтереси та прощтовхнути свої зовнішньополітичні ініціативи, до того ж мало чого можна було зробити в такому не дуже приємному стані, без докорінних внутрішньополітичних та економічних змін в самій Україні.

Україна, на відміну від колишніх соціалістичних країн Східної Європи та країн Балтії, все ж не мала реальної можливості, а відтак й необхідності та сенсу демонструвати агресивну анти-російську політику для того, щоби створити помітну політичну дистанцію між Києвом та Москвою на користь безумовного Європейського майбутнього та безальтернативного процесу Європейської інтеграції як гаранта своєї незалежності. Але знаходячись в умовах дуже сильної економічної залежності від Росії, Україна на початку 1990-х рр. була зацікавлена зміцнювати політичну незалежність в супротив надто міцних політичних відносин з Росією на двосторонньому рівні та в рамках СНД. Втім, Захід не дуже поспішав задовольняти українські потреби ані в інвестиціях, ані в політичній підтримці прозахідного руху, до того ж помітно тиснув на ядерні сподівання України, уникаючи будь-яких серйозних зобов'язань.

Опинившись в таких геополітичних лещатах, політична ситуація середини 1990-х років диктувала Україні необхідність подальшого напрацювання зваженої політики для уникнення геополітичного тиску водночас з обох сторін. Як наслідок, у другій половині 90-х років минулого століття перед Києвом таки відчутно постала та майже чітко оформилась така “дилема безпеки” українського зразку, яку уникнути шансів майже не було. В українському сприйманні вона може мати такий вигляд: як не настроїти Росію проти себе, розвиваючи тісні відносини з Заходом та навпаки, задля того, що б не втратити потенціальну необхідну політичну та економічну підтримку й уникнути ізоляції з обох сторін? Така дилема могла бути не такою ж й гострою, якщо б інтереси Росії та Заходу (насамперед США, НАТО, окремих союзників США в Європі) не збігалися повністю, так хоча б не мали стратегічних протиріч у підходах до світових та європейських проблем безпеки.

Роль такого своєрідного важеля та посередника між Заходом та Росією мала би пасувати Україні й могла бути багатообіцяючим гарантом того, що Київ отримував би переважно підтримку, ніж тиск з обох сторін. Не випадково Україна з самого початку зупинила свій вибір на користь нейтралітету, проголошеного Декларацією про державний суверенітет від 16 липня 1990 року та підкріплений українським законом “Про оборону” від 6 грудня 1991 року. Багатовекторність та курс на стратегічне партнерство з усіма можливими партнерами з самого початку незалежності лягли в основу зовнішньополітичного курсу України. Такий амбіційний настрій мав тільки підтвердити незалежність України в прийнятті найважливіших державних питань. Захищаючи свої інтереси в прямих переговорах з Росією, США, НАТО, ЄС, ООН, ОБСЄ, Радою Європи, Україна перетворювалась в помітного суб'єкта міжнародних відносин. Але дуже скоро стало чітко зрозуміло, що Україна, не маючи належних політичних, фінансових, воєнних та дипломатичних ресурсів, не могла діяти насправді незалежно та успішно захищати свої інтереси, все частіше втрачаючи переваги. Й хоча ідея нейтралітету для України все ще широко дискутується в політичних колах України (наприклад, 10 червня 2004 р. в Верховній Раді був запропонований навіть законопроект про державний нейтралітет ініціаторами створення Партії державного суверенітету України [3, 8]), еволюція зовнішньої політики України з 1991 р. до сьогодні свідчить, що впродовж цього періоду Київ таки майже не мав шансів діяти нейтрально. Хитання між Заходом та Росією стало чи не найбільш помітною спробою вирішити для себе вищезазвану дилему, яка лише на перший погляд мала обмежуватися лише зовнішньополітичними проблемами вибору. Дедалі ставало ясніше, що спроба вибору між Заходом та Росією,

перш за все, залежить та орієнтується на внутрішньо українські політичні розклади, які, в свою чергу, зумовлені геополітичною двозначністю самого українського суспільства. Втім треба було робити свій стратегічний вибір майбутнього від ім'я всієї української нації.

Пошук стратегічного курсу розвитку країни, свого місця в глобальних процесах та реальної геополітичної самоідентифікації України тривав з 24 серпня 1991 до 11 червня 1998 р., коли своїм Указом № 615 Президент України затвердив Стратегію інтеграції України до ЄС. Стратегічний курс України на Європейську інтеграцію був зміцнений проголошеним курсом на Євроатлантичну інтеграцію 23 травня 2002, коли Рада національної безпеки та оборони України на чолі з Президентом Л. Д. Кучмою прийняла рішення приєднатися до НАТО. Вже 10 липня 2002 р. український Президент підписав наказ про вступ України до НАТО. Як наслідок, одразу дав про себе знати природний фактор української незалежної політики — Росія. Беручи до уваги те, що дорога в НАТО — це досить довгий процес, курс на Євроатлантичну інтеграцію України був розцінений в Росії, перш за все, як реальний крок проти Росії, більший, ніж формальний та досить невпевнений крок України назустріч Північноатлантичному альянсу. Деякі російські ЗМІ в таких стратегічних рішеннях України вбачали “стратегічну зраду”, [4] що призвели відносини путинської Росії з невпевненою Україною на початку XXI століття до появи “стратегічного дежа-вю” на зразок подій початку XVIII у відносинах петровської Росії з гетьманською Україною.

Так чи інакше, у стосунках з ЄС та НАТО почалась ретельна співпраця на інституційному рівні. Такий вибір пріоритетів виглядав досить прагматичним та перспективним. Україна перейменувала своє Міністерство економіки на Міністерство економіки та європейської інтеграції, увійшла в Ірак, проштовхувала націлений на ЄС енергетичний проект Одеса-Броди-Гданськ, навіть конфлікт України з Росією через Тузлу у 2003 р. мав показувати Брюсселю та Вашингтону очікування та сподівання України на адекватні кроки з боку західних партнерів. Час минав, але вже у тому 2003 р. за відсутністю певних результатів такої собі стратегічної взаємодії найзапекліші українські єврооптимісти почали нарікати Заходу за пасивну поведінку щодо України. Втім, як Захід може бути наполегливим у вирішенні питань (які їх особисто торкаються) навіть з Україною, ми можемо пригадати на вирішенні Чорнобильської проблеми та закритті Чорнобильської АЕС. Згодом стало зрозуміло, що бажаних якісних результатів не з'являлося, а сам Київ не поспішав подавати заяву на вступ до НАТО, не говорячи вже про ЄС. Відчувалась дека невпевненість у стосунках та непрозорість прийнятих стратегічних рішень ані в Києві, ані в Брюсселі, та й російський фактор був завжди поруч. Як з'ясувалося згодом, Київ визначався, Захід вичікував, а Росія діяла, втім кожний робив свою справу напередодні президентських виборів в Україні. З початку 1990-х років українська “дилема безпеки” приймала загрозливі форми не один раз, але по-справжньому небезпечно загострилась в 2004-2005 рр.

Внутрішньополітична ситуація напередодні президентських виборів 2004 р. диктувала політичній владі сувору необхідність принести в жертву зовнішньополітичний курс України задля збереження своїх власних позицій в державі. Це досить чітко та відкрито стало зрозуміло, коли дуже швидко українське керівництво почало змінювати свої, як вважалося, стратегічні зовнішньополітичні пріоритети на користь зближення саме з Росією. Поточний політичний момент та всебічна підтримка північного сусіда виявилися більш привабливими, ніж пасивне очікування Заходу, до того ж, на користь політичної опозиції.

Серед найбільших індикаторів зміни курсу були наступні рішення української влади: 19 вересня 2003 р. було прийняте рішення приєднатися до Єдиного Економічного Простору, нова Воєнна доктрина України, яка була прийнята 15 липня 2004 р., виключала ціль України приєднатися до НАТО та ЄС, нафтопровід Одеса-Бро-

ди офіційно 5 липня та технічно 29 вересня 2004 р. був зорієнтований на російську нафту в реверсивному режимі, вже не говорячи про те, що Російська Федерація де тільки можливо підтримувала проросійськи налаштованого кандидата від української влади напередодні першого та другого кола президентських виборів восени 2004 р. Фактична відмова від стратегічного курсу на Європейську та Євроатлантичну інтеграцію підкріплювалися заявами Президента 29 червня 2004 р. на стамбульському саміті НАТО під час засідання комісії Україна — НАТО про те, що Україна не готова стати членом НАТО, [5] та на саміті Україна — ЄС в Гаазі, де Л. Д. Кучма заявив 8 липня 2004 р., що Україна також не готова вступити й до ЄС [6].

Така досить різка зміна політичного курсу України не залишилась непоміченою на Заході. Більше того, вона повністю йшла в зворотному напрямку щодо прийнятих рішень Україною. Наприклад, тільки одне рішення про реверсивне використання нафтопроводу Одеса-Броди було сприйняте в Польщі як відмова України приєднатися до Європейської інтеграції [7]. А підписання Україною угоди та курс на ЄП з Росією, Білоруссю та Казахстаном помітно стурбувало Європейський Союз, що було сприйнято в Брюсселі як реальна вада на шляху просування України до Європейської інтеграції [8]. Політичне зближення України та Росії в 2003-2004 рр. настільки стурбувало Захід, що він нарешті почав голосно говорити про Україну в стратегічному сенсі, хоча і в контексті російського фактору та менш ніж за місяць до першого кола президентських виборів в Україні. Восени 2004 р. пролунала ціла низка жовтневих, майже “помаранчевих,” признань стратегічних розрахунків за участю України.

Після прохолодних заяв Романо Проді щодо перспектив членства України в ЄС [9], колишній міністр зовнішніх справ Австрії, тоді ще кандидат на одну з найвищих посад Єврокомісії, а зараз вже комісар ЄС з питань зовнішніх зв'язків та політики сусідства Беніта Ферреро-Вальднер, 5 жовтня 2004 р., під час свого затвердження в Європарламенті на цю посаду, стверджувала, що ЄС повинна бути зацікавленою щонайменше тримати Україну на своєму боці щоб не потрапити в сферу російського впливу, тому що Росія йде в зворотному напрямку до демократії [10]. Сполученні Штати також виявили свою стурбованість. Пол Вульфовиц, теперішній голова Всесвітнього банку, а тоді ще перший заступник міністра оборони США, на зустрічі з польськими студентами у Варшаві 6 жовтня 2004 р. зазначив, що ціль створення єдиної Європи не буде завершеною доти, поки до НАТО не приєднається Україна. На його думку, США повинні більше приділяти уваги Україні. “НАТО повинно протягнути руку Україні та надати їй членство врешті решт” — додав він [11]. Така точка зору, до того ж, мала природне звучання в Польщі, яка була та залишається неформальним адвокатом України в єдиній Європі та НАТО. Польща та ще десять країн-членів ЄС під час своєї зустрічі 10 жовтня 2004 р. запросили ЄС надати Україні європейську перспективу для того, що б тримати її ближче до ЄС [12]. Як тут ще раз не згадати тезу Бжезинського? На жаль, деякі позитивні сигнали проукраїнського походження з боку Заходу лунають лише тоді, коли Україна наближується до Росії, й дуже невпевнено виявляються коли Україна намагається спілкуватися в західному напрямі.

З перемогою прозахідно орієнтованого президента України ситуація на “зовнішньополітичному фронті” України знову, як маятник, змінилася в бік Європейської та Євроатлантичної інтеграції, в Воєнну доктрину повернулася стратегічна мета вступу до НАТО, навіть почали обговорювати конкретні дати вступу, поліпшилися перспективи поглиблення євроінтеграційних процесів. Втім, політичні кроки не йдуть виключно в одному напрямку, не все так безхмарно, відкрито та прозоро в стосунках з США, ЄС та НАТО. Нова влада України все частіше намагається уникати прямого зіткнення інтересів з Росією, потрохи маневрує, та все ж шукає той бажаний баланс між зовнішньою та внутрішньою політикою та інтересами суспільства, яке не має поки ще внутрішньо суспільного консенсусу щодо стратегічного

розвитку геополітичного майбутнього України. Але цей консенсус оминати неможливо: рано чи пізно встане питання про всеукраїнський референдум щодо входу в НАТО та ЄС, а, мабуть, й в ЄП та інші пострадянські структури.

Зовнішньополітична двозначність України, не зважаючи на всю парадоксальність та протиріччя, не є лише проявом слабкості, невпевненості, корпоративних інтересів політичної влади в Україні. Вона є відображенням тієї логіки політичних процесів в Європі та в світі, які існують та розвиваються останні п'ятнадцять років. До того ж, Захід не є таким єдиним в питанні щодо розвитку стратегічних та тактичних відносин з Росією, і це яскраво підтверджують, наприклад, хід російсько-польських та російсько-германських відносин. Намагаючись вижати усе можливо з, по суті, все ще багатовекторної політики, зміцнюючи відносини час від часу то з Заходом, то з Росією, Україна, так чи інакше, підштовхує обидві сторони не тільки "помічати" її на політичній мапі світу в періоди політичних виборів в країні, а також враховувати її інтереси та говорити про її стратегічну важливість незалежно від політичної кон'юнктури. Наступні парламентські вибори в Україні навесні 2006 р. мали підтвердити, чи спростувати таку тенденцію.

Література

1. *Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз* / О. Дергачов (керівник авт. колективу). — К.: Політична думка, 1996. — 448 с.; *Геополітичне майбутнє України* / Б. Гуменюк (голова ред. колегії). — К.: ТОВ. "Задруга", 1999. — 176 с.; *Україна на шляху до Європи* / За ред. Л. Хоффмана та Ф. Мьоллера. — К.: Фенікс, 2001. — 343 с.; *Воєнна безпека України на межі тисячоліть* / Г. Перепелиця (керівник авт. колективу). — К.: Стило, 2002. — 394 с.; *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: [Кол. моногр.]* / За ред. Ф. М. Рудича. — К.: МАУП, 2002. — 488 с.; *Україна і Росія: хроніка взаємин 1991-2003 рр.* / Голова ред. колегії М. І. Зверяков. — Одеса: Астропринт, 2004. — 520 с.; *Петровський В. В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.)*. — Х.: Майдан, 2003. — 492 с.
2. Бжезинский З. *Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы*. — М.: Междунар. отношения, 2000. — С. 114-115.
3. В. Зубанов: "Государственный нейтралитет — это национальная идея" // *Миз.* — № 23 (73). — 21 июня 2004 г. // <http://regions.org.ua/?do=articles&cat=pubs&id=6359&page=8>
4. *Стратегическая измена. Заявление высших официальных лиц Украины о намерении вступить в НАТО освобождает Москву от моральных обязательств по поддержке режима Леонида Кучмы* // *Независимая газета*. — 27 мая 2002 г. // <http://for-ua.com/world/2002/05/27/134425.html>
5. Кучма исключил из Военной доктрины цели вступить в НАТО и ЕС, 26 июля 2004 // <http://www.podrobnosti.com.ua/power/2004/07/26/135508.html>
6. Кучма заявил Евросоюзу, что Украина не готова к вступлению, 8 июля 2004 // <http://korrespondent.net/main/97758>
7. Реверс евроинтеграции, 11 июля 2004 // <http://www.podrobnosti.com.ua>
8. *European Parliament, Wider Europe — Neighbourhood: A new framework for relations with our Eastern and Southern Neighbours. Committee on Foreign Affairs, resolution. Pay attention on page 51 concerning future Ukraine-EU relations in terms of Ukraine's participation in the Single Economic Space* // *Euro-Atlantic Cooperation Institute, Kiev, Ukraine*, http://ieac.org.ua/pics/content/15/1068458394_ans.pdf
9. Романо Проди не видит перспектив Украины в ЕС // <http://www.tribuna.com.ua/news/2004/05/05/8299.html>
10. Будущий комиссар ЕС по международным отношениям Бенита Ферреро-Вальднер заявила о том, что Европейский Союз должен хотя бы удержат на своей стороне Украину, 5 октября 2004 // <http://www.korrespondent.net>
11. Замглавы Пентагона: Украина должна быть в НАТО, 6 октября 2004 // <http://www.korrespondent.net>
12. ЕС согласился дать Украине "европейскую перспективу", 11 октября 2004 // <http://www.korrespondent.net>

С. В. Глебов

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Центр международных исследований, кафедра международных отношений,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

**ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ ДВУЗНАЧНОСТЬ УКРАИНЫ
В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ
КОНЪЮНКТУРЫ ВЫБОРА**

РЕЗЮМЕ

Присутствие антагонистических партийно-политических сил на внутривнутриполитической арене Украины приводит к неопределенности внешнеполитической стратегии украинского государства, непоследовательности в принятии стратегически важных решений и, как следствие, провалов в процессе защиты общенациональных интересов. Выработка общеприемлемого подхода к стратегическим направлениям развития Украины на основе реальных интересов гражданского общества даст возможность избежать состояние геополитической неопределенности и предупредить провалы в будущем.

Ключевые слова: внешняя политика Украины, субъект и объект международных отношений, внешнеполитические приоритеты, Запад, Россия, президентские выборы в Украине.